

ORÍGENS, COMPOSICIÓ I DATACIÓ DEL *LLIBRE D'AMIC E AMAT**

1. *L'amic i l'Amat: metàfora i tema*

Ramon Llull va utilitzar el tema de l'*amic* i l'*Amat* diverses vegades al llarg de la seva extensa obra. Apareix per primer cop al *Llibre de contemplació* (vers 1271-74); és objecte d'un tractament especial al *Llibre d'amic e Amat*; reapareix a l'*Art amativa* (1290) i a les *Flors d'amors e flors d'entel·ligència* (1294), i torna a tenir un paper essencial a l'*Arbre de filosofia d'amor* (1298). Va ser una troballa productiva, doncs!

L'objectiu del present treball és analitzar l'origen i la formació del tema, del *Llibre de contemplació* al *Llibre d'amic e Amat*. De retruc, la investigació ens ha de permetre de determinar amb una certa seguretat la data de composició de l'opuscle del *Blaquerna*.

He parlat fins ara de *metàfora* i de *tema*. Cal dir que sempre hi ha hagut una certa vacil·lació a l'hora d'anomenar (i per tant de definir) allò que constitueix el nucli del *Llibre d'amic e Amat*; per exemple, Jordi Rubió, en unes pàgines d'altra banda admirables, parla tant del «tòpic» com de l'«al·legoria de l'amic i l'amat».¹ Aquest nucli a què em referia em sembla format per una metàfora, més que no pas per una al·legoria. Una metàfora en el sentit més tradicional del terme: l'*amic* és el «feel e devot crestià» i l'*Amat* és «Déu», com

* Aquest treball s'inscriu en el projecte d'investigació PB91-0662 de la DGICYT (Ministerio de Educación y Ciencia) que es du a terme al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona.

¹ J. Rubió i Balaguer, «Alguns aspectes de l'obra literària de Ramon Llull», *Ramon Llull i el lul·lisme* (Barcelona, 1985), 248-299, pp. 286-9.

diu Lull al capítol 99 del *Blaquerna*.² *Amic* i *Amat* és ja una paraula nova que connota tot el que és propi del significat adoptat; els termes primaris, per la substitució, adquireixen la força significativa de les connotacions dels termes secundaris.³

Per això, en principi, no podem parlar de tòpic, de «lloc comú»; almenys mentre la metàfora no es lexicalitza, no perd connotacions i no té una funció predominantment referencial. És possible que la metàfora de l'*amic* i l'*Amat* arribés a ser un tòpic, però no crec que això s'esdevingui en cap de les dues obres que analitzarem; més aviat caldria revisar les ocurrences posteriors.⁴

Quan la metàfora es fa recurrent i consta d'uns personatges ben determinats i d'un argument força definit em penso que aleshores podem parlar de tema; és el que arriba a ser la metàfora de l'*amic* i l'*Amat*. Així un tema seria un conjunt d'elements estables que sustenta un text: generalment, com dic, inclou un argument i sovint uns personatges, i un significat força delimitat.⁵

De fet, en aquesta definició, he esbossat tot un procés evolutiu que pot ser que es doni en el cas que ens ocupa: primer, cal que s'operi de forma efectiva una substitució, és a dir, que hi hagi una metàfora; després, cal que es constitueixi el tema, amb uns elements estables; finalment, podria ser que el tema esdevingués un tòpic.

² «On, per açò Blaquerna fo en volentat que feés *Libre de Amich e Amat*, lo qual amich fos feel e devot cristià, e'l amat fos Déu», *Libre de Evast e Blaquerna*, ed. S. Galmés (Barcelona: ENC, 1935-54), 4 vols., vol. III, p. 10. Totes les citacions de la novel·la provenen d'aquesta edició; a partir d'ara assenyalo només el volum i la pàgina a què es fa referència (així, III.10). Una definició clàssica de metàfora ens la proporciona H. Lausberg, per exemple: «La *metaphora* (*translatio; metaphorá*) es la substitució (*immutatio*) de un *verbum proprium* («guerrero») por una palabra cuya propia significación *proprie* está en relación de analogía (*similitudo*) con la de la palabra sustituida («león»).». *Elemente der literarischen Rhetorik* (Munic, 1963), traducció castellana (Madrid, 1975), p. 117.

³ En l'al·legoria la significació del primer terme no canvia, sinó que, a través d'aquest i del seu significat propi, se significa una idea o una entitat abstractes.

⁴ Probablement, Rubió parlava de tòpic perquè considerava la metàfora ja evolucionada, no només en el *Llibre d'amic e Amat*.

⁵ La paraula *tema* és molt utilitzada i amb sentits ben diferents. Vull emprar-la amb el sentit que li dona, per exemple, C. Segre, *Principios de análisis del texto literario* (Barcelona, 1985) p. 358.

2. *L'amic i l'amat en el Llibre de contemplació*

M. Obrador ja havia advertit que l'*amic* i l'*amat* apareixien, de manera esparxa, cap al final de la magna obra: entre els capítols 272 i 349.⁶ En revisar els passatges en qüestió s'aprecia amb no gaire dificultat com s'ha anat originant el tema. Ens adonem, d'entrada, que no es pot projectar sense més ni més la determinació que es fa al *Llibre d'amic e Amat*, segons la qual l'*amic* és el «feel e devot cristià» i l'*amat* és «Déu». No és convenient perquè en molts casos els termes indiquen simplement l'agent i el pacient de l'acció d'estimar, el subjecte i l'objecte d'amor; en d'altres casos, sense que es pugui assegurar, és possible de fer aquella interpretació; i, finalment, en alguns, la identificació és indubtable.⁷

La majoria de vegades, la relació entre l'*amic* que estima i l'*amat* que rep l'amor apareix en l'argumentació només com una comparació evident, com un exemple. Vegem així al capítol 278 (els subratllats dels passatges on es detecten els termes són meus):

Gloriós Senyor [...] Qui vol amar la vostra gloriosa humanitat, cové, Sènyer, que son remembrament sia semblant en remembrar so que-l remembrament de vostra humanitat remembra, e cové que l'enteniment sia semblant en entendre al enteniment de vostra humanitat, e cové que lo voler vulla so que vostre voler humá vol; *car natura es d'amor que l'amic remembre e entena e vulla so que remembra e entén e vol l'amat.* (278:16)⁸

⁶ M. Obrador, «Proemi», *Libre de Amich e Amat* (Palma de Mallorca, 1904), pp. 9-37. N'he registrat les següents ocurrències (la primera xifra es refereix al capítol i la segona al paràgraf): 272 (20), 278 (16), 281 (4, 19, 28), 287 (12), 289 (26, 27), 290 (3), 307 (pàssim), 312 (10), 338 (11, 12), 334 (24), 349 (24). La llista no té la seguretat de ser exhaustiva; es remunta a la que van donar Antoni Sancho i Miquel Arbona a la nota 232 de la seva edició del *Llibre de contemplació* (OE II, p. 1267); he descartat els casos dels capítols 308 (16) i 312 (30) (el tema no hi apareix enlloc) i he afegit alguna altra aparició.

⁷ Els germans Carreras Artau ja van assenyalar que al *Llibre de contemplació* els termes indiquen «dos hombres iguales en naturaleza y en especie» (Ca I, p. 587); com veurem no és sempre així.

⁸ En les citacions del *Llibre de contemplació*, la primera xifra indica el capítol i la segona el paràgraf. ORL VII, p. 89. Un cas entre d'altres, ara al capítol 287, en què també es desenvolupa la comparació amb el que s'esdevé en «natura d'amor»: «12. On, com los crestians sien remembrants e entenents totes estes coses damunt dites, si ells amaven, Sènyer, nostra dona acabadament, adoncs repndrien los sarrayns dels falliments que fan contra nostra dona e contra son Fill gloriós amat d'ella molt gloriosament e cara. On, com sia natura d'amor que al amic fa pendre e cercar totes maneres com pusca servir e atrobar son amat, si los crestians amaven acabadament nostra dona, totes maneres pendrien e cercarien com poguessen adur los sarrayns a convertiment [...]» (ORL VII, pp. 176-7)

És molt probable que el terme *amic* s'hagi escollit com agent només per evitar la similitud entre els participis *amant/amat*, que podria resultar equívoca tant pel que fa a la grafia com a la fonètica. Que aquest és el sentit que cal atribuir als termes, i no cap altre de més elaborat, resulta clar fins a l'evidència al capítol 307 del llibre, que tracta de «Com home ama son amic» i s'adreça a «qui vol amar son amic acabadament»; fixem-nos com al paràgraf segon es distingeix entre l'amat, l'amic i Déu, al qual s'adreça l'autor:

Gloriós Senyor! Com l'amat es vertaderament amat per l'amic, adoncs los senys sensuels de l'amic son servidors dels senys sensuels del amat, e los senys entellectuals del amat son servits e amats per los senys entellectuals del amic; car com l'amic ama l'amat, la memoria remembra e l'enteniment entén e la volentat vol les coses necessaries e plaents a l'amat. Mas tota aquesta amor cové que sia ordonada e endressada per ordonat remembrament e enteniment e voler en vos a servir e a loar e a honrar e obeyr. (307:2)⁹

Tot seguit trobem l'equivalència d'*amic* amb *amant* formulada explícitament, i el vincle entre *amic* i *amat* amb Déu, com a necessari receptor primer de tota intenció:

Car si l'amic, Sènyer, no amava primerament vos, no-s puría formar ni afigurar en lo amant vera amor, ni l'amat no puría esser amat vertaderament. (307:3)¹⁰

Però no sempre els termes es mouen en uns terrenys tan clarament profans. Per exemple, al capítol 289 es detecta un acostament a la identificació *amic/fidel, amat/Déu*, a partir sobretot de l'equivalència que es fa *amic/sants a la glòria* i *amat/Déu a la glòria*:

⁹ ORL VII, p. 391.

¹⁰ ORL VII, p. 391. És revelador també el següent passatge del mateix capítol en què es tracta del que s'esdevé entre l'amic i l'amat quan l'amor que hi ha entre ells no s'adreça primerament a Déu: «Mas com l'amic no ama, Sènyer, vos e ama l'amat, adoncs ha la sua ànima fals enteniment en entendre l'amat e fals voler en amar l'amat; e com lo amat ha mester misericòrdia de l'amic, l'amic qui no ha remembrament ni enteniment ni voler misericordiós ni vertader, no es misericordiós a l'amat, car null remembrament no pot esser misericordiós qui en vos misericòrdia no remembra, ni null enteniment no pot aver misericòrdia qui en vos misericòrdia no entén, ni null voler no pot amar misericòrdia qui en vos misericòrdia no ama: on, per esta manera son los amats enganats e decebutos per los amants en so que-s confien en lur misericòrdia a lurs necessitats e en ells gens no-n troben.» (ORL VII, pp. 393-4).

Car la amor d'aquest mon no pot esser sens passio e sens treball del amic e del amat; car si per una manera dona plaer al amic, per altra dona treball e mal al amat, e si per una manera dona plaer al amat, per altra manera dona mal e treball al amic, e on la amor més crex ni major es, majors mals e majors treballs dona. *On, beneita sia, Sènyer, la amor que·ls sants an en gloria; car on major es, majors plaers e majors glories dona e no treballa ni malmena l'amic ni l'amat, enans es gloria e plaer de cascú.* (289:26)¹¹

No podem dir de cap manera que en el *Llibre de contemplació* el tema quedi constituït tal i com el coneixem a partir del *Llibre d'amic e Amat*: en molts casos no hi ha ni tan sols una substitució metàforica; s'aprofita una relació que es dóna en un dels camps essencials per al beat, l'*amància*, molt productiu perquè és evident, acceptable per tota mena de subjectes i aplicable com a argumentació. Per exemple, al capítol 290, trobem referida aquesta relació a la que es dóna entre el cos i l'ànima, a partir de la doctrina de les dues intencions:

Mas com hom asubtila molt fortment son enginy e son enteniment e sab aver conexensa de la natura de la primera entencio e de la segona, adoncs es poderós d'aver conexensa de la amor que lo cors ha a la ánima ni la ánima al cors, car pus hom sapia conèixer en la ánima com ama per la primera entencio ni com ama per la segona e del cors atretal, adoncs pot apercebre e conèixer lo amat e l'amant per la primera entencio e per la segona. On, com hom ha aúda, Sènyer, aital conexensa, *adoncs ha hom conexensa qual es l'amat ni qual es l'amic, e per la conexensa que hom ha del amic e del amat ha hom conexensa de la amor qui es enfre·l cors e la ánima.* (290:3)¹²

Més endavant, al capítol 338, la trobem referida al Crist i al cristià d'una forma explícita i indubtable, però a l'inrevés del que és habitual: el Crist és l'amic i el cristià l'amat, ja que, en aquest cas, la relació agent/pacient és inversa:

¹¹ ORL VII, p. 204. I retrobem una identificació similar al següent paràgraf del mateix capítol: «On, per assò es significat, Sènyer, que la amor que los sants an en gloria es molt gran amor, per so car l'amat no innora la amor del amic, ni l'amic no innora la conexensa del amat.» (ORL VII, p. 204).

¹² ORL VII, p. 207.

On, beneyt siats vos, Senyor Deus; car aitant com l'amat remembra e entén grans los bens e·ls honraments que ha reebuts de son amic e aitant com l'amat remembra e entén la gran amor que li ha son amic, d'aitant es ajudat lo remembrament del amat a recordar e son enteniment a entendre e son voler a amar son amic. [...] 12. Piadós Senyor! D'aitant com l'amat pot membrar e entendre los treballs e los afanys e les ontas e·ls turments e la mort greu e aontada e sens culpa que son amic ha soferta per amor d'ell, d'aitant es ajudat lo remembrament del amat a recordar e l'enteniment a entendre e lo voler a amar l'amic qui ab tantes de dolors e de langors e ab tan greu mort l'à amat e honrat. (338:11)¹³

A la darrera de les ocurrències de l'argument en el *Llibre de contemplació*, al capítol 349, es comprova el pas de la relació profana fins a la identificació de l'amat amb el Crist:

Consolador Senyor! Sensualment sentim e intel·lectualment entenem que l'amic aitant com més remembra e entén les penes e·ls treballs e·ls plors que sosté per amor de son amat, aytant ha consolació de sos plors e de sos treballs; car per so car lo voler del amic vol so que vol l'amat, ama l'amic los treballs que sosté per so que pusca fer so que vol son amat. *On, com assò sia enaxí, doncs qui vol esser consolat e alegre e pagat fassa tant, que vos siats son amat*, per tal que en la vostra amor sia son gog e son pagament e sa consolacio totes les vegades que per vos a honrar e a servir e a loar serà en treballs e en plors. (349:24)¹⁴

Així, doncs, podem dir que en el *Llibre de contemplació* hi trobem l'origen remot del tema, amb una aproximació a la metàfora de l'*amic* i l'*Amat*, però no pas els orígens de l'opusclet que conté el *Blaquerna*.

¹³ ORL VIII, pp. 276-7. Ja abans, al capítol 312, paràgraf 10, llegim: «Tant es cosa excellent e alta e noble amor, que tota res vens e forsa e apodera, e per nulla cosa no es vensuda ni apoderada com es vertaderament formada en l'amic: car enaxí com lo foc ha natura que on hom més de lenya li dona pus fort crex, enaxí es natura de verdadera amor que on pus forment es turmentat l'amic per son amat pus forment l'ama, e l'amic on més remembra e entén treballs e mort per son amat més lo voler ama l'amat e més menysprea los treballs e la mort.» (ORL VII, p. 448).

¹⁴ ORL VIII, pp. 413-4.

3. El tema, de la novel·la a l'opuscle

El tema de l'*amic* i l'*amat* compareix diverses vegades en el *Blaquerna*, abans de l'opuscle que s'hi consagra: una vegada al capítol 79, sis al capítol 80 i una al 83. Aquestes aparicions forneixen més dades sobre la formació del tema i, fins i tot, sobre la redacció del llibret que ens ocupa; analitzem-les amb un cert detall.

Al capítol 79, el tema és introduït per un dels personatges més sorprenents i interessants de tota la novel·la, Ramon lo foll, una veritable «contrafigura lul·liana». Després de presentar-se a la cort pontificia amb una agosarada acció joglaresca amb doble significació, és interrogat pel papa Blaquerna. Ell respon:

[...] vull ésser foll per donar d'el [de Jesucrist] honrament e honor, e no vull aver manera a mes paraules per força de gran amor. E per ço cor vostra cort a major honor per la passió de mon Amat, e per la encarnació, que nulla altra cort, cuyt atrobar en vostra cort molts companys qui sien de mon ofici. (II.140)

L'Amat és, doncs, Jesucrist. En set de les vuit aparicions que hem de revisar, el terme té aquest significat precís, i només en una té un sentit més general similar al registrat en el *Llibre de contemplació*. Sembla, doncs, que entre un i altre terme existeix ja una relació metafòrica.

Al capítol 80 trobem el que, sens dubte, podem anomenar un versicle, també de boca del foll Ramon; es tracta, és evident, d'un discurs al·legòric:

Molt fortment cogitaren l'apostoli e ls cardenals en les paraules que l soldà li hac scrites; e Ramon lo foll dix aquestes paraules: –Tramès fe a contricció sperança que li trametés devoçió e perdó, per ço que la honrassen en los lochs on és desonrat son amat.¹⁵

Al mateix capítol 80, unes línies més endavant, Ramon lo foll fa una declaració molt significativa:

¹⁵ II.146-7. La primera part del versicle 80 del *Llibre d'amic e Amat* exposa la mateixa qüestió que el passatge que acabem de citar: «Cantava l'amat e dehia que poch sabia l'amich de amor si avia vergonya de loar son amat, ni si-l temia honrar en aquells lochs on pus fortment és desonrat; e poch sab d'amar qui s'enuya de malenança; ni qui-s desespera de son amat, no fa concordança d'amor, sperança.» A l'opuscle trobem també personificacions, però sempre, d'una manera o altra, es refereixen a l'amic o estan en relació amb ell; el versicle 103 és potser l'únic d'aquesta mena en què no apareix explícitament aquest personatge, però, en tractar-se de potències de l'ànima, és evident que es parla de la memòria i la voluntat de l'amic.

Lo foll viu parlar ·ii· cardenals, he cuydà-se que parlasen de son amat, e ells parlaven de la elecció de ·ii· bisbes qui eren elets *in discordia*; e per açò lo foll dix als cardenals que les pus plaents paraules que sien, són les paraules qui són entre amic e amat. (II.147)

Les pus plaents paraules que sien són les paraules qui són entre amic e amat indica un avenç decisiu en la constitució del tema: no es tracta ja d'un ús dels termes com a comparació a l'interior d'un argument. S'apunta almenys que entre un i altre personatge (ara ja ben determinats) hi ha una relació especialíssima i que aquesta té una forma d'expressió en les «paraules qui són entre amic e amat». Dit d'una altra manera, és un anunci força explícit de l'opuscle.

I no gaire després trobem un altre versicle:

Con tots aquells foren venguts e foren devant lo papa e els cardenals, Ramon lo foll dix: –Encontraren-se l'Amich e l'Amat, e callaren lurs boques, e lurs hulls, ab los quals se fahien senyals d'amor; ploraren, e lurs amors se parlaren.¹⁶

En efecte, en aquest cas (com en l'anterior de les pp. 146-7) ens trobem amb «paraules d'amor e exemplis abreuyats» i de paraules «qui han mester espusició» (III.10); són, en fi, «matàforas morals» (III.11), si volem fer servir tres expressions que utilitza l'autor mateix per definir els versicles del *Llibre d'amic e Amat*. Tant en aquests casos esmentats com en l'opuscle, els textos constitueixen unitats temàtiques i argumentals que fan un sentit complet. En el *Llibre de contemplació* no havíem trobat res de comparable.¹⁷

Immediatament després, Ramon enuncia un altre versicle; en aquest cas (i és l'únic de la sèrie) els termes tenen un sentit més ampli i general; notem que *amic* és substituït per *amant*:

¹⁶ II.148. Trobem la mateixa situació i el mateix tema en els següents versicles de l'opuscle: «29. Encontraren-se l'amich e ll amat, e dix l'amich: –No cal que'm parles, mas fé'm senyal ab tos hulls, qui són paraules a mon cor, con te dó ço que'm demanes.» «117. Encontraren-se l'amich e l amat e foren testimonis de lur encontrament saluts, abraçaments, e besars, e làgremes e plors. E demanà l'amat al amich, de son estament; e l'amich fo enbarbesclat en presència de son amat.»

¹⁷ L'exposició del versicle que acabem d'esmentar la fa el juglar de Valor, també present a la cort de Blaquerna, i d'una manera ben velada, per cert, que també pretén de fer pensar: «–Aquest exempli –dix lo juglar de valor– significa ço qui és denunciat per lo soldà e per los axixins al sant pare e als cardenals; e si no se'n segueix utilitat, és injuriada valor, e no són amats los pus honrats creats qui moren per amor, jatsia que més valen amors qui's parlen, que boques que menuguen–» (II.148).

Dix lo foll: –i. scrivia, e scrivia en un libre lo nom dels amats e amants, e demanà-li un home qui amava, si en aquel libre havia scrit lo nom de son amat; e-l escrivà li dix: «Has menyat menjar qui fos cuyt ab foch d'amor? E has-te lavades les mans ab làgremes de tos hulls? E est embriach e foll per amor que hajes beguda? Fuist anch en perill per honrar ton amat? Has metzina d'amor ab què hom faça tinta ab què scriva ton amat? Sens totes aquestes coses, ton amat no és digne que sia scrit en est libre». (II.148)

Aquesta substitució no s'esdevé ni una sola vegada al *Llibre d'amic e Amat*: *amant* no s'hi registra com a substantiu.¹⁸

En la següent aparició del tema constatem que Ramon lo foll s'identifica totalment amb el personatge de l'*amic*, el substitueix:

Dix lo juglar a Ramon lo foll si crexia la amor que havia a son Amat on més li fahia de plaers son Amat. Respòs lo foll: –Si minvava los plaers que-m fa, seguir s'ia que menys l'amàs, si-l podia més amar–. E cor no-l puria desamar, sa amor no-l puria muntiplicar en amar son Amat; mas los treballs que sostenia, tots jorns crexien, e, on mayors eren, més multiplicaven los plaers que havia en amar son Amat. (II.151)

Remarquem, d'altra banda, que per trobar un sentit complet al passatge hem de prendre sencer el fragment citat, tant el versicle pròpiament dit com el context en què parla el foll; és a dir, el versicle inclou, en aquest cas, uns personatges (Ramon i el joglar) del tot estranys al tema.¹⁹

¹⁸ Al versicle 202 de l'edició que utilitzem (*ENC*, 1935-54, vol. III) apareix el terme *amant*; de fet, però, es tracta d'una *lectio singularis* del ms. Hisp.[cat]67 de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic que és pres com a base de l'edició: a tots els altres (tant llatins, com francesos, com occitans) llegim *amic*. Als versicles 165, 201, 291, el terme *amador* substitueix l'*amic*. *Amador* apareix d'altres vegades referit a qualsevol que estima (110, 144); la majoria apareix en plural per designar el conjunt dels amics (3, 77). I, finalment, en d'altres ocasions no substitueix *amic* sinó que n'és un sinònim (358). D'altra banda, l'esment directe de la creu de Jesús sembla poc propi de l'estil de l'opuscle, que tendeix més a la perífrasi i a la metàfora; vegeu com resol el beat els versicles on s'hauria pogut esmentar la creu, núms. 91, 101, 135 i 157, 217.

¹⁹ La relació directa entre treballs i plaers en l'amor a l'Amat apareix amb freqüència en l'opuscle: «31. L'amat enamora l'amich, e no-l plany de son languiment, per ço que pus fortment sia amat e en lo major languiment atrop l'amich plaer e reveniment.»

Encara en el mateix capítol notem una altra substitució del terme *amic* per *amant* (la darrera frase es refereix al cas que s'ha plantejat a la cort immediatament abans):

[...] e Ramon lo foll dix aquestes paraules: –Vencé humilitat ergull, e-l Amant dix a son Amat: «Si tu, Amat, muries, yo hiria plorar a ton vas.» E l'Amat respòs: «Plora denant la creu, qui és mon monument.» Plorá fortment l'Amant, e dix que per massa plorar s'enfoscha la vista de sos hulls e s'esclareix sciència en los hulls de son enteniment. E per açò féu tot son poder l'orde a honrar la glòria de Déu. (II.152)

En el següent passatge trobem un versicle que apareix de forma molt abrupta; el tema té una relació difícil d'apreciar amb el context. Es dona cap al final del capítol 80; el papa i el seu consistori han actuat amb decisió contra un bisbe negligent i han premiat la conducta d'un rei honrat i cristià. Aleshores llegim:

Dix lo foll a l'Amat: –Paga'm, e rit-me guardó del temps que t'e servit-. Muntiplicà l'Amat al Amant ses amors e lo languiment que havia per amor, e dix-li: –Ve't l'apostoli e-ls cardenals qui honren la glòria de lur senyor-. (II.155)

Naturalment, «lo foll» és Ramon. Com ja havia passat, ell mateix s'inclou en el versicle, identificant-se amb l'*amant*; encara que aquest cop, donada la immediatesa del versicle respecte a l'acció narrativa, podríem dir que és l'Amat que es fa personatge de la novel·la. La resposta de l'Amat vol fer veure al foll que el guardó pels seus serveis està en l'augment dels seus amors (inseparables dels dolors) i en la seva mateixa contribució a fer que Blaquerna i la seva cúria «honren la glòria de lur senyor». Per tant, més que no referir-se al cas concret del bisbe i el rei, el versicle clou el capítol «Gloria in excelsis Deo», que és el primer «del ordenament que-l papa Blanquerna féu en sa cort» (II.137) i, doncs, el començament de la reforma de la cristiandat.²⁰

Vegem la darrera aparició del tema, ja al capítol 83:

²⁰ S. Galmés edita aquest passatge a continuació de l'episodi del bisbe i el rei; al meu entendre caldria separar un i altre amb un punt i a part. Després del «versicle», i amb un paral·lisme evident, el joglar de Valor «tramès letres, per devoció, a consolar Valor, qui plorava la desonor que sos enemichs havien lonch temps feta a son senyor»; vista l'actuació del nou papa, el joglar ja pot consolar Valor. El passatge comentat troba correspondències en l'opuscle; vegem, per exemple: «64. Dix l'amich a son amat que-l pagàs del temps en què l'avía servit.

E lo juglar de valor dix: —¿Què val amich qui no veda la desonor de son amat?—. E Ramon lo foll dix que·l amant fo turmentat per son amat, al qual amant digueren si era ora de reposar dementre que·l turmentaven; e ell respòs dient que ab que o sabés son amat, ora era que ell respòs en los treballs que ell sostenia per son amat. (II.181)

La participació del joglar i del foll com a personatges del versicle és, si més no, ambigua, perquè la unitat fa un sentit complet tant si considerem només la resposta de Ramon com si hi afegim la pregunta del servent de Valor.²¹

Com a conclusió de l'anàlisi d'aquestes ocurrencies del tema en la novel·la podem remarcar: 1) Que, a diferència del que s'esdevenia al *Llibre de contemplació*, el tema apareix fixat quant a la seva referència a la relació entre el «feel e devot cristià» i «Déu»; *amic* i *Amat* són ja metàfores. 2) Que s'observa una vacil·lació en la denominació del primer, entre *amic* i *amant*, la qual cosa no s'esdevé mai al *Llibre d'amic e Amat*. 3) Que, en tots els casos, el tema apareix lligat amb les intervencions de dos personatges (especialment de Ramon lo foll). Eventualment, aquests formen part del mateix tema i del versicle; a l'opuscle no trobem cap caràcter humà tan determinat com aquests. 4) Que els versicles i el tema, a través dels dos personatges esmentats, s'acosten al motiu del *foll*; això no es donava en el *Llibre de contemplació* i, en canvi, serà característic al *Llibre d'amic e Amat*, on l'*amic* mateix esdevindrà el *foll*.²² 5) Els assumptes de què tracten els «versicles» detectats al *Blaquerna*, i algunes de les situacions que presenten, els retrobem després al *Llibre d'amic e Amat* (ho hem anat assenyalant en les notes); 6) en canvi, la imatgeria que fan servir és menys elaborada (menys metafòrica) que la que coneixem de l'opuscle.

Comtà l'amat los pensaments, e·ls desigs, e·ls plors, e·ls perills e·ls treballs que havia sostenguts son amich per s'amor; e afigí l'amat, en aquel comte, eternal benahuyrança. E donà si mateix en paga a son amich.» Veg. també el versicle 8. El capítol es tanca amb tres episodis que exemplifiquen l'efecte multiplicador insospitat del «gran bé e de la santa vida qui era en l'apostoli» (II.155), que s'estén més enllà dels dominis de la cort.

²¹ També en aquest cas trobem alguns versicles de temàtica similar: «52. Vehie's pendre l'amich, e ligar, e ferir e auciere per amor de son amat. Demanaren-li aquells qui·l turmentaven: —On és ton amat? Respòs: —Ve·l-vos en lo muntiplicament de mes amors e en la sustentació que·m fa de mos turments—.»

²² El motiu de la *follia* de l'amic apareix per primer cop al versicle 12: «—Amich foll, ¿per què destruus ta persona e despens tos diners e lexes los delits d'aquest món e vas menyspreat entre les gents? [...]». A partir d'aquest moment, quan es parla del *foll* ja sabem a qui es refereix l'autor; així, al versicle 13: «—Digues, foll per amor, ¿e qual cosa és pus vesible: o l'amat en l'amich o l'amich en l'amat? [...]».

Els punts 2, 3 i 6 d'aquestes conclusions permeten d'afirmar que al mateix moment que s'escrivien els capítols 79-83 del *Blaquerna* el tema de l'amic i l'Amat encara no s'havia definit completament. Els punts 1, 4 i 5, tanmateix, permeten d'observar un avenç significatiu en la constitució definitiva del tema respecte al *Llibre de contemplació*. Podríem dir que aquest grup de «versicles» de la novel·la està a mig camí entre el material encara per elaborar que oferia el *Llibre de contemplació* i el que llegirem a l'opuscle, en el mateix *Blaquerna*. Això, és clar, equival a dir que en aquest moment de la novel·la el *Llibre d'amic e Amat* no existia com a tal.²³ A partir d'aquest opuscle, però no abans, el tema queda determinat per uns personatges concrets, que es troben en una situació especial i que estableixen una relació precisa.

Per tant, si la meua interpretació de les dades és correcta, en el *Llibre d'amic e Amat*, Llull aprofita uns termes que ja havia emprat al *Llibre de contemplació* i desenvolupa un tema que havia esbossat, a partir d'aquells termes, uns capítols abans al mateix *Blaquerna*. El lector aleshores pot reconèixer aquest tema i, ho farà en l'*Art amativa*, en les *Flors d'amors e flors d'entel·ligència* i a l'*Arbre de filosofia d'amor*.

4. Un *Llibre d'amic e Amat* musulmà

Al capítol 88 del *Blaquerna*, després dels «versicles» que hem analitzat, però abans de l'opuscle que ens ocupa, es parla, amb totes les lletres, del *Llibre d'amic e Amat*. Se'ns explica l'anada a Berberia d'un missatge del cardenal de «Domine Fili Unigenite Jesuchriste» que ha de donar compte de l'«estament del món», fent una atenció especial a la qüestió religiosa. En aquelles terres, el missatger té coneixement de tres coses, la segona de les quals és:

Item atrobà un *Libre d'Amich e d'Amat*, on era recomtat com los devots hòmens fahien cançons de Déu e d'amor, e com per amor de Déu lexaven lo món e anaven per lo món pobretat sustinent. (II.216-7).

Com a resultat de la informació del missatger «traladà hom lo *Libre de Amich e Amat*» (II.217). Però és clar que el *Llibre d'amic e Amat* que tenim al *Blaquerna* no és la traducció d'un llibre musulmà. No ho és en la realitat perquè el llibre és fet des de la fe cristiana! Però tampoc no ho és en la ficció

²³ Dit d'una altra manera: ¿es podria sostenir que els versicles dels capítols 79-83 van ser escrits després dels del *Llibre d'amic e Amat*?

perquè al capítol 99 de la novel·la (l'anterior a l'opuscle) Llull va voler que el llibret fos obra de Blaquerna. En altres paraules, el que Llull avança al capítol 88 contradiu el que de fet és el *Llibre d'amic e Amat* i contradiu el que pretén de ser segons el capítol 99.²⁴

Efectivament, al capítol 99, quan Blaquerna ja viu retirat del món rep la visita d'un ermità; és el mateix que, al capítol 97, just abans que el protagonista abandonés Roma, havia demanat al nou sant Pare que fes Blaquerna mestre d'ermitans (II.256). Aquest personatge li demana ara que, per ajudar els ermitans i reclosos de Roma,

feés un libre qui fos de vida ermitana, e que per aquel libre pogués e sabés tenir en contemplació, devoció, los altres ermitans. (III.9)

A partir d'una experiència extàtica, Blaquerna decideix de fer un llibre d'*amic* i *amat*;²⁵ i és aleshores que el protagonista recorda un llibre musulmà de què li havia parlat «un sserray»²⁶ quan era papa: es tracta d'una obra dels «sufies», els religiosos «qui són més preats» entre els sarraïns, que fan servir

paraules d'amor e exemplis abreyats e qui donen a home gran devoció; e són paraules qui han mester espusició, e per la spusició puja l'enteniment més a ensús, per lo qual puyament muntiplica e puja la volentat en devoció. (III.10)

El llibre de Blaquerna, compost «segons la manera demunt dita», és el *Llibre d'amic e Amat*.

²⁴ El capítol 99 parla de la inspiració suff de l'obra, cosa que és molt diferent d'una traducció d'un original musulmà. Si interpretéssim el «traladà» del capítol 88 no com a «traduí» sinó com a «copià» la contradicció no seria tan acusada, però existiria. Encara que el *Glossari general lul·lià*, s.v. «treladar», només registra l'accepció de 'traduir' (i igualment el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, s.v. «preferir»), en Llull són presents les dues accepcions: «e sufferí que tot cavayler qui am ésser en orda de cavallaria lo pusque translatar, per ço que a les vagades liga e recort l'orda de cavayleria.», *Llibre de l'orde de cavalleria*, ed. A. Soler (Barcelona: ENC), p. 165.

²⁵ «Dementre que Blanquerna plorava e adorava, e en la sobirana stremitat de ses forces havia puyada Déus sa ànima, qui'l contemplava, Blanquerna se sentí exit de manera, per la gran frevor e devoció en què era, e cogità que força d'amor no segueix manera com l'amich ama molt fortment son amat.» (III.10). Potser hauríem d'interpretar que en les paraules «On, per açò Blanquerna fo en volentat que feés *Libre de Amich e Amat*, lo qual amich fos feel e devot cristià, e'l amat fos Déu.» (III.10), Llull es refereix no a un títol, sinó a un tema del qual ja ha parlat anteriorment; caldria editar en conseqüència «feés libre de *amich e amat* [...]».

²⁶ El missatger del cardenal que al capítol 88 transmet la notícia de l'existència d'un *Llibre d'amic e Amat* musulmà es converteix al capítol 99 en un «sserray».

D'altra banda, no hi ha dubte que si Llull parla al capítol 88 de la traducció d'un *Llibre d'amic e Amat* musulmà és per després reprendre aquesta dada en la narració. Es dona la circumstància que les dues informacions que acompanyen aquest punt al capítol 88 no només són acollides favorablement a Roma,²⁷ sinó que a més tenen el seu ressò posterior a la novel·la: la primera (referent a l'amenitat i la devoció en els sermons) és recollida al capítol 93 i la tercera (referent a l'agilització de plets) és recollida al capítol 91. Per tant, podem pensar amb raó de causa que la referència a la traducció del llibre anuncia la presència del llibre; i encara més: avança com serà aquest llibre i quina relació tindrà amb l'obra que l'emmarcarà. Segons el passatge citat abans, el llibre explica «com los devots hòmens fahien cançons de Déu e d'amor, e com per amor de Déu lexaven lo món e anaven per lo món pobretat sustinent.» (II.216-7). Això no és el *Llibre d'amic e Amat* (que es correspon molt més amb les «paraules d'amor e exemplis abreyuats» del capítol 99), però sí que té una similitud molt sospitosa amb el tractament que Ramon lo foll i el joglar de Valor donen al tema de l'*amic* i l'*Amat* en els capítols precedents.

Crec que seria possible d'interpretar aquestes paraules com un anunci del que Llull pensava que seria el seu opuscle d'acord amb el que havia assajat als capítols 79-83; se li podria haver acudit, a més, d'incloure'l en la novel·la com una traducció d'un llibre musulmà. Després, Llull es devia adonar que l'opuscle projectat encaixava millor com a obra de Blaqueria ermità: i no només que era lògic que aparegués en la novel·la, sinó que era necessari.²⁸ El capítol 99 es podria entendre aleshores com una rectificació de la idea inicial: aquell llibre del qual s'havia parlat a la cort pontifícia, servirà de model a Blaqueria per a la seva obra. Heus ací una interpretació que permeten les dades i que explicaria la contradicció detectada.²⁹

²⁷ Se'ns diu que com a conseqüència de la informació: «traladà hom lo *Libre d'amic e Amat*, e pres hom manera com per devoció de paraules fossen los sermons pus agradables a les gents, he cor, per l'ordenament que havien los sserrayns, hom abreyjàs los plets e'ls contrasts qui són enfre nosaltres.» (II.217).

²⁸ Veg. A. Soler, «"Enfre la vinya e'l fenollar"? La composició del *Llibre d'amic e Amat* i l'experiència mística de Ramon Llull», *Caplletra* (València), en premsa.

²⁹ No serà sobrer ara de recordar que no s'ha trobat mai una obra musulmana que pogués ser efectivament el *Llibre d'amic e Amat* a què es refereix Llull en aquest capítol. No s'ha trobat mai un paral·lel aproximat que permeti de sostenir que la referència sigui real. D'altra banda, la inspiració sufi que s'invoca al capítol 99 ha estat objecte d'una llarga polèmica entre aquells que han trobat fonts possibles o evidents d'inspiració en aquests místics musulmans i els que les han negat; cap de les dues posicions no ha estat exempta de prejudicis. L'al·lusió em sembla que fa l'efecte de tenir la intenció d'afegir al text unes connotacions determinades, i no gran cosa més; fins a cert punt, en la línia del que ha dit D. Urvoy («Les emprunts mystiques entre Islam et

5. La data

El *Llibre d'amic e Amat* és un capítol del *Llibre d'Evast e Blaquerna*. D'entrada, aquesta afirmació pot semblar una obvietat, però no ho és: l'opuscle en qüestió no ha estat mai altra cosa que una part de la novel·la que du aquest nom, de manera que la seva datació està inevitablement lligada a la del relat que l'inclou. Almenys no tenim cap dada que permeti sostenir que ha tingut una existència pròpia, independent del *Blaquerna*; en cap de les versions antigues, fetes en vida de Llull mateix: les versions francesa, occitana i catalana ho són de tota la novel·la, i la versió llatina (que sí que ha circulat sola) s'inicia amb el capítol 99 del *Blaquerna*, en què, com he dit abans, un ermità que ja havia aparegut dos capítols abans (quan el protagonista era encara sant pare) visita Blaquerna; en qualsevol cas, totes quatre estan encapçalades per un preàmbul que pressuposa una certa familiaritat del lector amb el personatge i la seva història, i rematades amb un èxplícit que dona pas a l'«Art de contemplació».³⁰

La bibliografia sobre el *Llibre d'amic e Amat* ha sostingut d'una forma general, amb més o menys prudència, que l'opuscle va ser compost abans que el *Blaquerna*. Aquesta posició se sustenta en tres raons. La primera, i principal, interpreta l'opuscle com una transcripció immediata d'una experiència mística concreta del seu autor; una vivència que, per força, ha de ser independent del prosaisme de la redacció d'una novel·la. El segon argument insisteix en les diferències formals entre l'opuscle i la novel·la. Finalment, s'adueix que el més antic dels catàlegs lul·lians, el del fons de la Cartoixa de Vauvert, de 1311, registra per separat les dues obres.³¹

Christianisme et la véritable portée du *Libre d'Amic*», *EL* 23 (1979), pp. 37-44) quan sosté que cal interpretar el passatge com una presa d'actitud, no com una dada. En qualsevol cas la qüestió és oberta.

³⁰ Veg. A. Soler, «Enfre la vinya...*ob.cit.* Tenim un còdex francès de la segona meitat del segle XIV (el ms. lat.14713 de la Bibliothèque Nationale) que dona un *Livre d'ami et d'amé*, però també en aquest cas amb el preàmbul i l'èxplícit esmentats. Només a partir de les edicions llatines de començament del segle XVI (París 1505 i Alcalá de Henares 1517) comença a difondre's el *Llibre d'amic e Amat* d'una forma més independent del *Blaquerna*; abans havien circulat alguns comentaris del text. Veg. per a tot això l'edició crítica de l'opuscle, en premsa a *ENC*, a cura de qui signa aquestes ratlles.

³¹ Els tres arguments ja són presents a M. Obrador «Proemi...*ob.cit.* Han estat recollits, parcialment o totalment, per molts autors; veg., per exemple, Allison Peers, *Foll d'amor. La vida de Ramon Llull* (Palma de Mallorca, 1966); Joan Tusquets «La data de composició del *Blanquerna*», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* XXXVI (Barcelona, 1977), pp. 115-123; Lola Badia «Els problemes del *Llibre d'amic e Amat*», *Teoria i pràctica de la literatura en Ramon Llull* (Barcelona, 1992), pp. 55-71; Fernando Domínguez «El "Libre d'amic e amat". Reflexions entorn de Ramon Llull i la seva obra literària», *Randa* 19 (Barcelona, 1986), pp. 111-135.

Cap de les tres raons ens ha de fer dubtar. La primera és un veritable prejudici que es basa en raons extratextuals: Llull va escriure al llarg de la seva vida alguns centenars de versicles com els del *Llibre d'amic e Amat* que ningú no ha relacionat mai amb cap experiència mística concreta (a l'*Art amativa*, les *Flors d'amors e flors d'entel·ligència* i a l'*Arbre de filosofia d'amor*). La segona no té en compte la funció essencial que aconsegueix l'opuscle en la novel·la i com s'hi insereix d'una forma del tot lògica: ser l'expressió *versemblant* de l'experiència mística del protagonista del relat. La tercera no és significativa si tenim en compte que la versió llatina del llibret circulava autònomament: l'inventari de Vauvert registra un *Liber amici et Amati* i un *Blaquerna*, això és tot.³²

Les dades textuals només autoritzen l'afirmació que l'opuscle sempre ha estat lligat a la novel·la: en conseqüència, la data del *Llibre d'amic e Amat* depèn de la del *Blaquerna*.³³ I, com hem vist, l'anàlisi de les ocurrències de la metàfora en els capítols 79, 80 i 83 sembla indicar que en aquest punt de la novel·la l'opuscle encara no existia; en aquest sentit, es pot interpretar l'esment explícit del *Llibre d'amic e Amat* al capítol 88 com una vacil·lació en la determinació del que havia de ser l'obra.

El *Llibre d'Evast e Blaquerna* no va ser escrit més enllà de 1289, atès que n'existeixen dos manuscrits que no poden ser posteriors a aquesta data, i amb tota probabilitat va ser acabat cap a 1283 a Montpeller.³⁴ D'altra banda, hi ha indicis que la novel·la va ser composta en un període de temps llarg, entre 1276 i 1283, i que el pla narratiu va ser reorientat en aquest lapse, fet que se sumaria a totes les dades que assenyalen que el *Llibre d'amic e Amat* va ser escrit contemporàniament al *Blaquerna* i per formar part de la novel·la.³⁵

³² He parlat extensament d'aquestes tres qüestions a «Enfre la vinya...*ob.cit.*

³³ Aquesta posició ha estat sostinguda per pocs estudiosos i encara ha estat menys desenvolupada. Antoni R. Pasqual, a les seves *Vindiciae* (Avinyó, 1778), vol. I p. 370, atorga a les dues obres la data de 1283; E. Platzeck (Pla II, p. 16') les situa ambdues entre 1282-87; ni l'un ni l'altre, però, raonen la seva decisió. S. Galmés és, amb tota seguretat, qui més l'ha explicat, encara que amb una certa vacil·lació en les seves raons (al proemi de l'edició del vol. IX de les *ORL* la sosté, al pròleg d'una de les edicions de l'opuscle (Barcelona: *ENC*, 1927) no es pronuncia, i al seu «Dinamisme de Ramon Lull» (*Escrits sobre Ramon Llull*, Barcelona, 1990, pp. 120-169) ho assegura amb força rotunditat). Darrerament, V. Serverat, «Autour de la date de composition du *Libre d'amic e amat* de Ramon Llull», *Annali dell'Istituto Universitario Orientale de Napoli. Sezione Romanza* 34,1 (Nàpols, 1992), pp. 37-67, també ha fet una aportació en aquest sentit; discrepo de la majoria dels seus arguments, veg. la meua ressenya en aquest mateix volum d'*SL*.

³⁴ Veg. A. Soler, «Encara sobre la data del *Blaquerna*» *SL* 31, (Palma de Mallorca, 1991), pp. 113-123.

³⁵ Veg. A. Soler, «Sobre el *Blaquerna*, la clerecia i una obra misteriosa», *Catalan Review* IV (Barcelona, 1990), pp. 263-277.

La qüestió del lloc de composició de l'obra té una importància relativa. Com se sap, al capítol 90 del *Blaquerna* Lull declara que l'obra ha estat escrita a Montpeller. És poc versemblant que el beat romangués els set anys de la possible redacció del llibre a la mateixa ciutat, entre d'altres coses perquè el 1276 va ser fundat el col·legi de Miramar. El més probable, doncs, és que la major part de la novel·la s'escrigués entre Mallorca i Montpeller, i que almenys la darrera fos redactada a la vila occitana cap a 1283; essent així, i en vista que al capítol 88 l'opuscle encara no sembla del tot definit, podria ser que el *Llibre d'amic e Amat* hagués estat compost també a Montpeller i vers el mateix any.

ALBERT SOLER
Universitat de Barcelona

RESUM

The author analyzes the use of the metaphor of the *amic* and the *amat* in the *Llibre de contemplació*, chs. 79, 80 and 83, *Blaquerna*, and the *Llibre de l'amic e l'amat*. He thus traces the evolution of a concept, which only takes on its definitive meaning in the last of these works. This study, in combination with codicological information, concludes that the *Llibre de l'amic e l'amat* was conceived as a chapter of *Blaquerna* in the year 1283.